

Vol 2 Issue 10 April 2013

Impact Factor : 0.1870

ISSN No :2231-5063

Monthly Multidisciplinary
Research Journal

*Golden Research
Thoughts*

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2230-7850

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya [Malaysia]	Catalina Neculai University of Coventry, UK	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Horia Patrascu Spiru Haret University, Bucharest, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus Pop	George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher	Nawab Ali Khan College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust),Meerut	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra
	Sonal Singh	

**Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net**

सहकारी पतसंस्थांचे कर्ज वितरण व कर्जवसुली संबंधी नियम

रेकचंद ग. गोंगले , प्रदीप डी. घोरपडे

स्नातकोत्तर वाणिज्य विभाग, नविरा महाविद्यालय, काटोल, जि. नागपूर
एम.कॉम., एम.ए. (अर्थ), एम.फील., पीएच.डी शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

सारांश:

सामान्य व्यक्तीच्या जीवनात पैशाला जेवढे महत्वाचे स्थान आहे, तेवढेच महत्वाचे स्थान पैशाला सहकारी संस्थेच्या जीवनात (कार्यात) आहे. विशिष्ट प्रकारचे कार्य करण्याच्या उद्देशाने सहकारी संस्था स्थापन केलेल्या असतात. सहकारी संस्थेचे विशिष्ट कार्य वेगवेगळ्या प्रकारचे असू शकते. समाजातील वेगवेगळ्या गटातील लोकांना संस्थेचे सभासद करून घेऊन या सभासदांच्या आर्थिक गरजा भागविण्यासाठी नवीन व्यवसाय करण्यासाठी, व्यवसायिक लोकांना त्यांच्या व्यवसायाची वृद्धी करण्यासाठी, गृहनिर्माण कार्यासाठी, सभासदांना गृहउपयोगी वस्तु खरेदी करण्यासाठी इत्यादी या कार्यासाठी सभासदांना कमी व्याज दरात कर्ज पुरवठा करणे आवश्यक असते.

प्रस्तावना :-

समाजातील ज्या व्यक्तीची पत (ब्लमकपज) आहे त्या व्यक्ती इतर व्यापारी बँकाकडून किंवा अर्बन बँकाकडून कर्ज घेऊ शकतात व अशा व्यक्तींना कर्ज सहज व सुलभतेने मिळतात. परंतु समाजातील आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल असणाऱ्या व्यक्तींना इतर व्यापारी बँकाकडून त्वरीत व सुलभतेने कर्ज घेणे अडचणीचे व जिकरीचे जाते. यासाठी महाराष्ट्र शासनाने अशा आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल असणाऱ्या घटकांची आर्थिक गरज कर्जरूपाने भागविण्याच्या दृष्टीकोणातून नागरी/ग्रामीण सहकारी पतसंस्थांची नोंदणी सहकारी कायद्यान्वये करण्याचा योग्य व स्तृत्य निर्णय घेऊन आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकांना आर्थिक पत (ब्लमकपज) मिळवून देण्याचा मार्ग खुला केला.

महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, 1960 या अधिनियमानुसार नागरी/ग्रामीण सहकारी पतसंस्था स्थापन करून या संस्था सामान्य व्यक्तींना सभासद व नाममात्र सभासद करून घेऊन त्यांच्याकडून भागभांडवल व विविध प्रकारच्या ठेवी गोळा करतात.

या भांडवलामधून व ठेवीमधून सहकारी पतसंस्थांच्या कर्जवितरण नियमाप्रमाणे सभासदाला तारणावर अथवा वैयक्तिक जमिणावर कर्ज वाटप करीत असतात. हा कर्जव्यवहार करीत असताना सहकारी पतसंस्थांचे कर्जवितरण नियम व कर्जवसुली नियम विचारात घेऊन कर्जपुरवठा करणे व कर्जवसुली करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे संस्थेची आर्थिक स्थिती सुदृढ राहिल.

सहकारी पतसंस्थांचे कर्ज वितरण व कर्जवसुली बाबत नियम

सहकारी पतसंस्थांचे कर्ज वितरण नियम :-

ठेवी आणि कर्ज हा पतसंस्थेच्या अर्थव्यवहाराचा सर्वात अग्रणी भाग आहे. ठेवीचे अनेक प्रकार आहेत. तसेच कर्जवाटपाचेही अनेक प्रकार आहेत. अल्पमुदती, दिर्घमुदती, नजरगहाण, हायरपचेस आदि अनेक प्रकारची कर्ज पतसंस्था देतात. ही कर्ज देण्यासाठी एक विशिष्ट नियमावली असली तर कर्जवाटप सुलभ व सुरक्षितपणे करता येते.

सहकारी पतसंस्था या त्यांच्या सभासदांकडून, नाममात्र सभासदांकडून विविध प्रकारच्या ठेवी गोळा करतात. अशा संकलीत झालेल्या ठेव रकमेतून व भागभांडवल रकमेतून पतसंस्था आपल्या सभासदांना तसेच ठेविदारांना कर्ज देतात. कर्ज वाटप करीत असतांना पतसंस्थांनी खालीलप्रमाणे काळजी घेणे आवश्यक आहे. कर्जाची छाननी करतांना, कर्ज मंजूर करतांना तसेच कर्ज वितरण करतांना निरोगी बँकींगच्या तत्वाचे पालन करणे आवश्यक आहे. ही तत्वे खालील प्रमाणे आहेत.

- 1) सुरक्षितता
- 2) लाभदायकता
- 3) तारण मालमत्तेचे रोखीकरण होण्याची क्षमता
- 4) राष्ट्रीय धोरणानुसार प्राधान्यक्रम पत पुरवठा अशाप्रकारची तत्वे आहे.

कर्जाचे वाटप करतांना कर्ज घेणारा सभासद प्रामाणिक व कर्जपरत फेडीची क्षमता आहे किंवा नाही? सदरचे कर्ज उत्पादक वा अनुत्पादक आहे किंवा नाही? तसेच कर्जदाराची विश्वासार्हता तपासून पाहून सुरक्षिततेची खात्री झाल्यावर कर्ज वाटप करणे आवश्यक आहे. कर्ज पुरवठ्यावर प्राप्त होणारा व्याजाचा दर, संस्थेला ठेवीवर द्यावे लागणारे व्याज व त्यासाठी होणारा कार्यालयीन खर्च समाविष्ट करून

Title : सहकारी पतसंस्थांचे कर्ज वितरण व कर्जवसुली संबंधी नियम
Source: Golden Research Thoughts [2231-5063] रेकचंद ग. गोंगले , प्रदीप डी. घोरपडे yr:2013 vol:2 iss:10

पडणाऱ्या दरापेक्षा जास्त असावे म्हणजे लाभदायक ठरेल. तसेच कर्ज ज्या तारणावर दिले जाणार आहे, त्या तारणाचे त्वरीत रोख स्वरूपात रूपांतर होणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे राष्ट्रीय धोरणानुसार प्राधान्यक्रम उद्योगांना कर्ज पुरवठा करणे अभिप्रेत आहेत.

पतसंस्था कर्ज मंजूर करताना कर्ज घेणाऱ्या सभासदांचे पतसंस्थेशी शक्यतो आर्थिक व्यवहार म्हणजेच सस्थेत सेव्हिंग, चालु खाते, आवर्त खाती, दैनिक बचत ठेव खाते, कायम ठेव वगैरे असावेत. अशी खाती असल्यास त्या सभासदांचा पतसंस्थेशी आर्थिक व्यवहार करताना नियमितपणा, बचतीची सवय इत्यादी दिसून येते. असे असले तरी काही प्रसंगी पतसंस्थेचे सभासदांचे पतसंस्थामध्ये वरीलप्रमाणे ठेव खाती नसली तरीही सभासदांची परतफेडीची क्षमता गुणवत्ता, गरज इत्यादी बाबी विचारात घेऊन कर्ज मंजूर करावयास हरकत नाही.

पतसंस्थांचे कर्जवितरण नियम खालीलप्रमाणे आहेत.

अ) कर्जधोरण :-

पतसंस्थांच्या पोटनियमात नमुद केलेल्या कारणासाठी व नमुद केलेल्या रकमेइतपत सभासदांना कर्ज देता येते. तत्पूर्वी पतसंस्थेचे कर्ज धोरण निश्चित करणे आवश्यक आहे. या कर्ज धोरणामध्ये खालील बाबींचा समावेश होणे आवश्यक आहे.

- 1) पोटनियमात नमुद केलेल्या कर्जाचा तपशिल, कर्ज धोरण नियमावली, पतसंस्थेचे नाव, अधिकाऱ्याचे नांव व जबाबदारी याचा समावेश होतो.
- 2) प्रास्ताविक माहिती (कर्जविषयक गरज निश्चित करण्याची पध्दती)
- 3) कर्जासाठी आवश्यक पात्रता व जामिनदार
- 4) कर्जमर्यादा
- 5) कर्जाच्या परतफेडीची मुदत व मासिक हप्ते.
- 6) कर्जासाठी योग्य तारण
- 7) कर्जाची व्याज, दंड व्याज आकारणीची पध्दती व तसेच कर्जाच्या परतफेडीची पध्दती
- 8) कर्जासंबंधी आवश्यक असणारा इतर खर्च (स्टॅपड्युटी, पोस्टेज खर्च, कर्ज वसुली खर्च किरकोळ खर्च इत्यादी)
- 9) कर्ज प्रकरण दाखल करण्यापूर्वी व कर्ज मंजुरीनंतर कर्ज आदा करण्यापूर्वी कर्जदाराकडून पूर्तता करून घ्यावयाची कागदपत्रे
- 10) कर्ज मंजुरीपत्र त्यातील अटीची पूर्तता व मंजुरीचा अधिकार
- 11) कर्जाच्या झालेल्या थकबाकीच्या वसुलीसाठी करावयाची कार्यवाही
- 12) कर्ज धोरणात / नियमात वेळोवेळी करावयाची दुरुस्ती, बदल यासंबंधीची पध्दती.

पतसंस्थेचे पोटनियमानुसार ज्या कारणासाठी पतसंस्था कर्जवाटप करणार आहे. अशा कर्ज प्रकारानुसार स्वतंत्र कर्जधोरण तसेच नियमावली संस्थेने तयार करावी व त्यास मा. संचालक मंडळाची व सहकार खात्याची मान्यता घेण्यात यावी.

ब) कर्जप्रकरण :

पतसंस्थेच्या पोटनियमाप्रमाणे सभासदाकडून कर्जमागणी अर्ज दाखल झाल्यानंतर सदर कर्ज प्रकाराची छाननी करताना खालील गोष्टी काळजीपूर्वक पाहणे आवश्यक आहे.

1) कर्जमागणी अर्ज :-

कर्जमागणी अर्जात कर्जदाराचे संपूर्ण नांव, कायमचा व सध्याचा संपूर्ण पत्त, कर्जाचे कारण व रक्कम, त्यांच्या नोकरी व व्यवसायाच्या ठिकाणाबाबत संपूर्ण माहिती, कर्जदार व जामिनदार यांची वैयक्तिक माहिती, कर्जदार व जामिनदार यांचे पगाराचे वा धंद्यातील उत्पन्नाची माहिती इत्यादीचा समावेश असावा. कर्जदार व जामिनदार यांच्या स्वहस्ते कर्जमागणी अर्जात सर्व रकान्यातील संपूर्ण माहिती भरलेली आहे किंवा नाही याची खात्री करून घ्यावी व भरून घ्यावी. त्यासोबतच आवश्यक कागदपत्रे दाखल आहेत याची खात्री झाल्यानंतरच कर्ज अर्ज स्विकृत करावा.

i) कर्ज कर्जा सोबत दाखल करावयाची कागदपत्रे :

पतसंस्थांनी कर्ज अर्जासोबत साधरणतः खालीलप्रमाणे कागदपत्रे दाखल करून घ्यावीत.

- अ) कर्जदार / जामिनदार यांचे पासपोर्ट साईजचे फोटो, यांच्या राहण्याच्या ठिकाणाच्या पुराव्या प्रित्यर्थ रेशन कार्ड, वीज बिल, टेलीफोन बिल इत्यादी पैकी एकाची झेरॉक्स प्रत.
- ब) कर्जदार व जामिनदार यांचे उत्पन्न / पगाराचे दाखले (अंडरटेकींगसह) व्यवसायिक असल्यास संबंधीत कागदपत्रे उदा. ऍप अॅक्ट लायसेन्स

ii) कर्ज ग्राहकोपयोगी असल्यास :

कर्ज वस्तुसाठी पाहिजे असल्यास पाहिजे असलेल्या वस्तूच्या अधिकृत विक्रेत्यापासून वस्तुचे कोटेशन, कर्ज शैक्षणिक, लग्नकार्य, औषधोपचार इ. कारणासाठी पाहिजे असल्यास यासंबंधी आवश्यक पुरवा घ्यावा. (उदा. लग्नपत्रिका, शिक्षण संस्थेचे फी विषयक पत्र, वैद्यकीय फी वा खर्चाचे पत्र)

iii) कर्ज व्यवसाय वाढीसाठी असल्यास :-

व्यवसायासंबंधीची हिशोबपत्रके (व्यापारी पत्रक, नफातोटा पत्रक, ताळेबद पत्रक इ.) कर्जमागणी मोठ्या रकमेची असल्यास सदर हिशोबी पत्रके चार्टर्ड अकॉंटंट यांनी प्रमाणिकृत केलेली असावीत.

अर्जदार, जामिनदार आयकर, विक्रीवर भरीत असल्यास भरलेल्या पावत्यांच्या झेरॉक्स प्रती घ्याव्यात.
कर्ज मागणीच्या पुराव्याप्रित्यर्थ अथवा कर्जास तारणाप्रित्यर्थ दाखल करावयाचे अन्य कागदपत्रे उदा. ठेव पावत्या, राष्ट्रीय बचत पत्रके इत्यादी.

2) कर्ज अर्जाची छाननी :-

कर्ज अर्जाची छाननी करतांना खालील बाबी विचारात घ्याव्यात.

- 1) अर्जदाराने मागणी केलेले कर्ज पतसंस्थेच्या पोटनियमात नमूद केलेल्या कर्ज धोरणाप्रमाणे आहे काय?
- 2) अर्जदाराने मागणी केलेल्या कर्जाच्या परतफेडीची पुर्ण क्षमता आहे काय?
- 3) अर्जदाराची प्रत्यक्ष गरज आणि ज्या कारणासाठी कर्ज घेतले जात आहे त्यासाठी पुरेशी आहे काय?
- 4) कर्जासाठी अर्जदाराने दिलेले जामिनदार आर्थिकदृष्ट्या तसेच प्रसंगी कर्जफेडीसाठी सक्षम आहेत काय?
- 5) अर्जदार देऊ करीत असलेले कर्जासाठी तारण व कर्जाची परतफेडीचे साधन.
- 6) कर्जाची मदत व व्याजदर
- 7) अर्जदार व जामिनदार सभासद व नाममात्र आहेत व इतर पतसंस्थांशी असलेले संबंध
- 8) कर्जाक रक्कमेचा वापर कोणत्या पध्दतीने होणार आहे.

वरील प्रमाणे कर्ज अर्जाची संपूर्ण छाननी करूनच निर्णय घ्यावा व कर्ज मंजूर वा नामंजुरीबाबत शिफारस करावी.

3) कर्ज मंजूरी :-

कर्ज अर्जावर धोरणानुसार आवश्यक ती शिफारस केल्यानंतर मंजूरीसाठी कर्जप्रकरण मा संचालक मंडळापुढे कर्ज समितीपुढे ठेवणे आवश्यक आहे. त्यानंतर मा. संचालक मंडळ शिफारशी प्रमाणे कर्ज मंजूर किंवा नामंजूर करण्याचा निर्णय घेत असतात. निर्णयाबाबत अर्जदारांना पत्र पाठविणे आवश्यक आहे. मंजूरी पत्रात कर्ज रक्कम, कर्जाचे कारण, कर्जाचे व्याज व मुदत, विमा करारपत्र इत्यादी अटीचा समावेश असतो. कर्ज मंजूरी पत्रातील अटी मान्य असल्याबाबत कर्जदार व त्याचे जामिनदार यांच्या समतीदर्शक सहया मंजूरीपत्रातील स्थळप्रतीवर घेणे आवश्यक असते.

क) कर्ज वाटपापूर्वी घ्यावयाचे कागदपत्र :-

कर्ज मंजूरीनंतर वाटपापूर्वी कायद्यातील तरतुदीनुसार दस्ताएवेज वा कागदपत्र तयार करून घेण्यास क्वबनउमदजंजपवद म्हटले जाते. यामुळे सहकारी पतसंस्था व कर्जदार यामध्ये कायदेशीर संबंध निर्माण होतात. खालीलप्रमाणे कागदपत्राची पूर्तता करून घेतली जाते.

- 1) वचन चिट्ठी
- 2) कर्ज पावती
- 3) हायर पचेस करारपत्र
- 4) नजरगहाण कर्ज रोखा (व्यवसायासाठी कर्ज दिले असल्यास)
- 5) हायपोथिकेशन ऑफ व्हेइकल्स (करारपत्र) वाहनकर्जासाठी
- 6) अधिकार पत्र (सेव्हिंग तसेच इतर ठेव खात्यातून थकीत रक्कम वर्ग करून घेण्याबाबत)
- 7) हायपोथिकेशन ऑफ स्टॉक (कॅश कॅंडीटसाठी)
- 8) जामीन करारपत्र
- 9) बॉम्बे स्टॅप ड्युटी अॅक्टनुसार आवश्यक त्या रकमेचे स्टॅप खरेदी करून त्यावर करारपत्र टाईप करून घ्यावे.
- 10) कर्ज अटीनुसार कर्जदारांची स्थावर मालमत्ता गहाण ठेवावयाची असल्यास 'गहाण खत' करून घेण्यात यावे.

वरील सर्व दस्ताएवेज कागदपत्रे व फॉर्मस कर्जदाराच्या, जामिनदारांच्या हस्ताक्षरात एकाच प्रकारच्या ठळक शाईने भरून घेऊन कर्ज व्यवहारासंबंधातील आवश्यक त्या कागदपत्रांवर पतसंस्थेच्या अधिकाऱ्यासमक्ष कर्जदार व त्याचे जामिनदार यांच्या सहया घेण्यात याव्यात. एकाच प्रकारची सही सर्व ठिकाणी असली पाहिजे. दस्ताएवजामध्ये दुरुस्ती व खाडाखोड केल्यास त्या ठिकाणी कर्जदार व जामिनदार यांच्या सहया घ्याव्यात. आवश्यक त्या कागदपत्रावर कमीत कमी एका ठिकाणी निशाणी अंगठा घेणे आवश्यक आहे. सर्व कागदपत्रावर जामिनदार व कर्जदार यांच्या सहया घेतल्या पाहिजे. कर्जप्रकरणातील कागदपत्रात कर्जाची रक्कम, मुदत कर्जावरील व्याजदर याचा योग्य ठिकाणी स्पष्ट उल्लेख असणे आवश्यक आहे. याबाबत सर्व खातरजमा झाल्यानंतर कर्ज वितरण करावे.

ड) विमा :-

पतसंस्थांच्या पोटनियमानुसार कर्ज मंजूर करून कर्जवाटपापूर्वी कर्ज प्रकार निहाय विमा उतरविण्यात यावा. कर्जासाठी कर्जदाराचे दिलेल्या तारण संपत्तीवर विमा उतरविण्यात यावा. जेनेकरून तारण संपत्तीचे काही वित्त हानी झाल्यास कर्ज वसुली करण्यास अडचण येणार नाही. त्याचप्रमाणे कर्जदाराचे 'जीवन विमा' सुध्दा उतरविला पाहिजे जेणेकरून कर्जदाराची काही जीवित हानी झाल्यास त्या रकमेतून कर्जाची रक्कम वसुली करता येईल. या विमापत्रात कर्जासंबंधीचे पुर्ण विवरण देण्यात यावे.

विम्याचे हप्ते कर्जदाराने न भरल्यास वा तो वेळेवर भरू न शकल्यास कर्जदाराकडून तसे अधिकार पत्र घेऊन पतसंस्थेने सदर विम्याचे हप्ते भरण्याची व्यवस्था करावी. तसेच या हप्त्याची रक्कम त्या कर्जदाराचे खाती नावे टाकून कर्जदाराकडून वसुल करावे मात्र अशा कर्जास विम्याचे कायम संरक्षण राहिले याची दक्षता घेणे आवश्यक आहे.

इ) कर्जावर नियंत्रण व देखरेख :

पतसंस्थेच्या पोटनियमाप्रमाणे व धोरणाप्रमाणे मंजूर कर्जाचे वाटप केल्यानंतर खऱ्या अर्थाने पतसंस्थेची जबाबदारी सुरू होते असे म्हटले तर ते वावगे होणार नाही. दिलेल्या कर्जाची परतफेड कर्जदाराकडून दिलेल्या मुदतीत नियमितपणे होण्याचे दृष्टीने कर्जदाराचे कर्ज खात्यावरील व्यवहाराबाबत पतसंस्थेने अतिशय जागृत राहिले पाहिजे व कर्जदाराचे कर्ज खात्यावरील व्यवहाराबाबत पतसंस्थेने आवश्यक ते नियंत्रण व देखरेख ठेवली पाहिजे यासाठी पुढील बाबी विचारात घ्याव्यात .

- 1) कर्जदारास दिलेल्या कर्जाचा विनियोग त्याच कारणासाठी झालेला आहे किंवा नाही याबाबत कर्जवाटपानंतर एक महिन्याचे आत पाहणी करून अहवालात नमुद करावा व हा अहवाल संचालक मंडळापुढे ठेवण्यात यावा. कर्जप्रकरणाबाबत काही त्रुटी, दोष आढळल्यास त्याबाबत त्वरीत कार्यवाही करण्यात यावी.
- 2) कर्जदारास दिलेल्या कर्जाचा हप्ता नियमितपणे येतो किंवा नाही याकडे बारकाईने लक्ष ठेवले पाहिजे. कर्जचा एक जरी हप्ता थकला तर कर्जदार व त्याचे जामिनदार यांना त्यांची माहिती देण्यासाठी स्मरणपत्र वा नोटीस पाठवून थकीत हप्ता वसूल होईपर्यंत संबंधितांकडे पाठपुरवा केला पाहिजे.
- 3) मंजूर केलेले कर्ज त्याला ती व्यवहारात कमी पडत असल्यास कर्जदाराची सिक्युरिटी व परतफेडीची क्षमता विचारात घेऊन पोटनियमातील मर्यादेइतपत कर्ज वाढवून देणेबाबत पतसंस्थेने निर्णय घेतला पाहिजे. याबाबत निर्णय न घेतल्यास इतर वित्तीय संस्था वा खाजगी सावकाराकडून कर्ज घेण्यास प्रवृत्त होण्याची शक्यता असते.
- 4) कर्जखात्यासंबंधी वेळोवेळी नियमाप्रमाणे व्याज आकारणी, दंड व्याज आकारणी, विमा पॉलीसीच्या नुतनीकरणाची तारीख, स्टॉक स्टेटमेंट तसेच हिशोबपत्रके दाखल करण्याची तारीख, मंजूर कर्जाची मुदत संपण्याची तारीख, याकडे पतसंस्थेने लक्ष देऊन वेळोवेळी आवश्यक ती कार्यवाही केली पाहिजे.
- 5) कर्जदाराने पतसंस्थेत असलेल्या आपल्या खात्यातून कर्जाच्या हप्त्याची रक्कम वर्ग करण्याबाबत कळविले असेल तर न चुकता ठराविक तारखेस तेवढी रक्कम वर्ग करावे.
- 6) कर्जदाराने कर्जाचे हप्ते वेळोवेळी थकविल्यास त्यांचेकडे जाऊन चौकशी करावी. चौकशीमध्ये कर्जदारास कर्ज हप्ते भरण्यास संयुक्तिक अडचण असल्यास कर्जदारास मार्गदर्शन करून कर्ज हप्ते भरण्याचे वेळेमध्ये काही सवलत द्यावी.
- 7) वर्षातून एकदातरी कर्जदारास कर्ज रक्कम मान्य असल्याबाबत कबुलीपत्रके घेणे आवश्यक आहे.

सहकारी पतसंस्थांचे कर्ज वसुली नियम :-

नागरी व ग्रामीण सहकारी पतसंस्थांनी संकलीत केलेल्या व उपलब्ध असलेल्या निधितून सभासदांना कर्ज दिले जाते. या दिलेल्या कर्जाची झालेली नियमित परतफेड व त्यातून संस्थेस मिळणारे व्याजाचे उत्पन्न, यातून संकलीत झालेल्या निधीतून पुन्हा नवीन सभासदांना कर्ज देणे असे आर्थिक चक्र सतत गतिमान ठेवण्यासाठी नियमितपणे कर्जवसुली होणे अगत्याचे आहे.

नागरी व ग्रामीण सहकारी पतसंस्थांना आपल्या संस्थेत सभासद करून घेण्यापासून तर संस्थेची प्रगती व प्रगत वाटचाल होईपर्यंत विचार करावा लागतो. पतसंस्थेची नोंदणी करून उभरणी करीत संस्था जतन करणे, वाढविणे व रंगरूपाला आणणे इत्यादी कार्ये संस्थेस करावी लागतात. हे करीत असतांना संस्थेस सभासदाच्या रूपाने चांगले कार्यकर्ते व चांगले सहकारी मिळविणे आवश्यक असते. यासाठी संस्थेस सभासद करून घेतांना नमुना 'के' मध्ये महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, 1961 च्या नियम क्रमांक '45' चा विचार करणे आवश्यक असते. परंतु नोंदणी मिळविण्यापुरताच विचार केलेला दिसून येतो. त्यामुळे तिथेच वाट चुकली. हा जरी नोंदणीचा विषय असला तरी थकबाकी होण्याचे सुध्दा कारण आहे.

कर्ज घेणे परंतु ती परतफेड करण्याची क्षमता नसणे, कर्ज परतफेडीसाठी योग्य उत्पन्न नसणे किंवा जास्त संस्थेमध्ये सभासद होऊन कर्ज घेतले जाते व ती परतफेड होऊ शकत नाही. त्याचप्रमाणे या पतसंस्था दुर्बल घटकास, तसेच शेतकऱ्यासह विंगर कामासाठी कर्ज देतात. हातगाडीधारक, फेरीवाले, भाजीपाला विक्रेते, परीट, लहान प्रमाणात चर्मोद्योग ह्यासाठी कर्ज वाटप करतात. या संस्थांचे आदर्श पोटनियम व कर्जवाटप धोरण, नियम, ठेवीचे नियम इत्यादी अर्बन बँकेचे बाबत रिझर्व बँकेने लावलेले निकष लावलेले नाहीत. कारण संस्थांचे नियंत्रण निबंधकाकडे आहे त्यामुळे कर्ज थकीत होते.

- 1) महाराष्ट्र सहकारी संस्थांचे अधिनियम, 1961 नियम '46' नुसार कर्जदाराला ज्या कारणासाठी कर्ज देण्यात आले आहे.त्या कारणासाठी त्याचा वापर करण्यात आला नाही किंवा ज्या शर्तीवर असे कर्ज देण्यात आले असेल त्यापैकी कोणत्याही शर्तीचा भंग करण्यात आले आहे अशी समितीची खात्री झाली तेव्हा संस्थेच्या अशा कर्जदाराला आठवड्याची नोटीस देऊन कर्जाची सर्व रक्कम मागण्याचा किंवा वसूल करण्याचा कर्ज समितीला अधिकार आहे किंवा दिलेल्या कर्जाचा दुरुपयोग करण्यात आला आहे. असे निबंधकाच्या निदर्शनास आणून दिल्यास निबंधकाने त्या संस्थेस निर्देश दिले असेल तर वसूल करता येईल.
- 2) कर्जदाराकडे कर्जाचा एक हप्ता थकल्यास त्याला व त्याच्या जामिनदाराला एक स्मरणपत्र किंवा नोटीस पाठवून कर्ज हप्ता वसूल होईपर्यंत पाठपुरावा करावा.
- 3) कर्जदाराकडे सतत दोन कर्ज हप्ते थकीत राहिल्यास त्यांना पुन्हा स्मरणपत्र व नोटीस पाठवावे. त्याचप्रमाणे कर्जदार नोकरी करीत असल्यास महाराष्ट्र सहकारी कायदा 1960 कलम 101 नुसार पगाराचे अंडरटेकींग दाखल केले असल्यास त्यांच्या नोकरीच्या ठिकाणी अंडरटेकींगची झेरॉक्स प्रत पाठवून त्यांचे पगारातून राशी भरून पाठविण्यास त्यांचे मालकास किंवा अधिकाऱ्यास कळविण्यात यावे व वसूल करावे.
- 4) कर्जदाराकडे सतत तिन हप्ते (महिने) थकबाकी झाली असेल तर कर्जदार व जामिनदार यांना प्रत्यक्ष भेटून कर्जाची थकबाकी अपरिहार्य कारणामुळे झाली आहे. काय?असल्यास अडचणी जाणून घ्यावा व प्रसंगी थकित राशी जमा करण्याबाबत कर्जदारास योग्य ते मार्गदर्शन करावे. थकबाकी वसुलीसाठी वैयक्तिकरित्या सर्व प्रयत्न करूनही थकबाकी वसूल होत नाही असे निदर्शनास आल्यानंतर तसेच कायदेशीर कारवाई खेरीज थकबाकीची वसुली होत नाही असे दिसून आल्यावर मात्र कर्जदार व जामिनदार यांना कायदेशीर अंतीम नोटीस पाठवून त्यांचेवर वसुलीची कायदेशीर कार्यवाही करण्याचा निर्णय घेण्यात यावा.

कर्जदाराकडून थकबाकी वसुलीसाठी महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, 1960 कलम 101 नुसार कर्जवसुली दावा योग्य मुदतीत दाखल करावा लागतो. थकबाकी वसुलीचे दावे दाखल करण्यापूर्वी आवश्यक फार्मचे नमुने, दाव्यासंबंधी दाखल करावयाची कागदपत्रे, संचालक मंडळाचा ठराव, नोटीस इत्यादी तयार करणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे बॉम्बे अॅक्टनुसार आवश्यक रक्कमेचा स्टॉम्प लावणे, कर्जाची कागदपत्रे योग्यरितीने मुद्रांकित केलेली आहेत याची खात्री करून दावा दाखल करावा. त्यानंतरच वरील सर्व कागदपत्राची पळताळणी करून

निबंधक वसुलीचे प्रमाणपत्र देत असते. वसुलीचे प्रमाणपत्र मिळाल्यानंतर कलम 156 नुसार अधिकार प्रदान करण्यात आलेल्या इसमामार्फत जप्ती, मालमत्तेची विक्री करून रक्कमा वसुली करण्याचे अधिकार आहेत. त्याचप्रमाणे कलम 137 नुसार निबंधकाने दिलेले प्रमाणपत्र सादर केल्यावर कर्ज वसुली करणे, हया कलमाखाली येणे असलेल्या थकबाकीसंबंधी रजिस्ट्रारने पोट कलम (1) अन्वये दिलेले प्रमाणपत्र अंमलित व निर्णायक आहेत व त्यात नमूद करण्यात आलेली थकबाकी ही जमीन महसुलाच्या वसुलीसंबंधी त्या त्या वेळी अंमलात कायद्याप्रमाणे वसुली करण्यात आली पाहिजे.

मात्र कलम 101 ची गुंतागुंत लक्षात घेऊन कलम 91 नुसार सहकारी न्यायालयाकडून वसुली दाखले मिळविण्याचा मार्ग स्विकारतात. सन 1991 नंतर कलम 101 ची सुविधा व तरतुद नागरी पतसंस्थेला लागू झाल्यामुळे सदरच्या कलमाखाली उपसहाय्यक निबंधकाकडे दावे दाखल करता येतात. या कलमानुसार कर्ज वसुली करण्यास सर्वोच्च न्यायालयाने देखिल परवानगी दिली आहे.

समारोप :-

समाजातील वेगवेगळ्या आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल घटकातील लोकांना सहकारी पतसंस्थांचा सभासद अथवा नाममात्र सभासद करून घेऊन भागभांडवल व विविध प्रकारच्या ठेवी गोळा करतात. संकलीत झालेल्या ठेव रकमेतुन व भागभांडवल रकमेतुन सहकारी पतसंस्था आपल्या सभासदांना व ठेवीदारांना कर्ज वितरीत करीत असतात. कर्ज वितरीत करीत असतांना सहकारी पतसंस्थांचे कर्ज वितरण नियम विचारात घेतले पाहिजे. यामध्ये कर्जधोरण ठरविणे, कर्ज अर्जाची छागणी करणे व कर्ज मंजूर करणे त्याचप्रमाणे कर्ज वितरण करतांना कर्जदाराकडून महत्वाचे कागदपत्रे घेणे, विमा उतरविणे, कर्जावर नियंत्रण व देखरेख ठेवणे इत्यादी, निरोगी बँकींगच्या तत्वाचे पालन करणे म्हणजेच कर्जवितरण नियमाचे पालन करणे आवश्यक आहे.

त्याचप्रमाणे कर्जवाटप केल्यानंतर कर्जाची वसुली करणे ही सर्वात महत्वाची जबाबदारी आहे. वितरीत केलेल्या कर्जाची नियमित परतफेड व त्यातुन पतसंस्थेस मिळणारे व्याजाचे उत्पन्न तसेच त्यातुन संकलीत झालेल्या निधीतुन पुन्हा नविन सभासदांना कर्ज वितरीत करणे असे आर्थिक चक्र सतत गतिमान ठेवण्यासाठी नियमित कर्जवसुली होणे अगत्याचे आहे. त्यामुळे पतसंस्थांचे कर्जवसुली नियम महत्वाचे आहेत. कर्जदाराकडे सतत तिन हप्ते थकबाकी झाली असेल तर कर्जदार व जामिनदार यांना प्रत्यक्ष भेटून कारण शोधने व त्यांना मार्गदर्शन करून कर्जवसुली करावे. तसेच पत्रे पाठवून किंवा नोटीस पाठवून थकबाकी वसुलीचा वैयक्तिक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. वैयक्तिक प्रयत्न करूनही थकीत कर्जदाराकडून वसुली होत नसेल तर महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, 1960 या अधिनियमानुसार 91, 101, 137 नुसार कर्जदारावर कर्जवसुली कार्यवाही करून थकीत कर्ज वसुली करणे आवश्यक आहे. त्यामुळेच पतसंस्थांची आर्थिक स्थिती सुदृढ पायावर उभी राहू शकेल यात शंका नाही.

संदर्भ :-

- 1) प्राचार्य, सराफ.मोहन., प्रा. आचार्य, ना.मा., सहकार, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे
- 2) प्रा बोरीकर, अशोक., प्रा. कुलकर्णी, पी. आर., भारतीय ग्रामिण अर्थव्यवस्था आणि सहकार, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
- 3) श्री दंडवते, काशिनाथ, नागरी सहकारी पतसंस्थांचे कर्जव्यवहार पतसंस्था समृद्धीच्या दिशा, सहकारी पतसंस्था महाअधिवेशन, पुणे
- 4) पठाण, वाय.एम., फाले, कु. ल., सहकारी संस्थांची सक्तीची कर्ज वसुली, राष्ट्रीय सहकारीता विकास तथा ग्रामीण प्रबंध संस्था, वर्धा.
- 5) अँड गुप्ते, ए.के., महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, 1960 व नियम 1961, श्री मुकुंद मराठे, ठाणे.
- 6) श्री पठाण, वाय. एम., महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, 1960 व नियम 1961, श्री शिवाजीराव नलावडे, बृहमुंबई, नागरी सहकारी पतसंस्था फेडरेशन मर्यादित, मुंबई.

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- * International Scientific Journal Consortium Scientific
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net